

Magdalena Żabowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Irena Bajerowa

1. Biogram

Polonistka, historyk języka; urodzona 13 marca 1921 roku w Krakowie, zmarła 30 czerwca 2010 tamże. Studiowała filologię polską i klasyczną na UJ, w 1948 roku ukończyła filologię polską; doktorat obroniła w 1951 roku na podstawie dysertacji „Oboczność «e»//«Ø» w przyimkach i przedrostkach” (1955), promotor: K. Nitsch. W 1963 roku uzyskała habilitację na Uniwersytecie Wrocławskim („Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku”, 1964); od 1974 roku – profesor nadzwyczajny, od 1989 – zwyczajny.

Po ukończeniu studiów pracowała najpierw na UJ, następnie od 1955 roku w WSP w Katowicach (od 1968 roku – Uniwersytet Śląski), gdzie kierowała Katedrą Języka Polskiego, potem Katedrą Historii Języka Polskiego. Prorektor UŚ w latach 1980–1981.

Członek PAU, Komitetu Słowianoznawstwa PAN, Komitetu Językoznawstwa PAN, Komitetu Nauki i Techniki PAN, Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Doktor honoris causa UŚ (2008). Uhonorowana licznymi odznaczeniami, m.in. Krzyżem Armii Krajowej (1985), Złotym Krzyżem Zasługi (1973), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1977). Patronka Instytutu Języka Polskiego UŚ.

2. Ewolucja polszczyzny ogólnej od XVII do XX wieku

Monografie polskiego języka ogólnego opracowane przez I.B. stanowią uzupełnienie nieopisanych wówczas okresów polszczyzny, tj. XVIII i XIX wieku: „Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku” (1964) oraz „Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja: I. Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia” (1986), „II. Fleksja” (1992), „III. Składnia. Synteza” (2000). Kontynuowała także dzieło Zenona Klemensiewicza (kompendium historii języka polskiego), przygotowując syntezę polszczyzny lat 1939–1945 („Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)”, 1996) aż do czasów współczesnych („Zarys historii języka polskiego 1939–2000”, 2003).

Wzorem „Historii języka polskiego” w opisie języka uwzględniała zarówno czynniki wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Opisowi i analizie zostały poddane wszystkie poziomy języka: od

ortografii i ortofonii przez fonetykę i fonologię, fleksję, słowotwórstwo, składnię po leksyce, opisywała także ewolucję specjalnych odmian językowych. Zaobserwowane zjawiska językowe ujmowała w perspektywie tendencji rozwojowych w języku. W analizie materiału językowego korzystała z metod statystycznych jako pełniących funkcję pomocniczą w opisie porównywanych przekrojów czasowych oraz wyjaśniającą w opisie procesów językowych (1988).

3. Składnia historyczna

Punktem wyjścia w opisie i wyjaśnianiu zjawisk składniowych przez I.B. była tzw. składnia tradycyjna. Za najważniejszy proces składniowy doby nowopolskiej I.B. (1997) uznała przekształcanie związków kauzalnych (syntetycznych) w przyimkowe (analityczne), będący przejawem tendencji do analityzmu w języku. Wprowadzanie do języka funkcyjnych przyimkowych wpływa zarówno na fleksję, jak i na słowotwórstwo. Por. przydawki: D. vs. *o* + Ms. (*tlustawej cery* vs. *o tlustawej cerze*), D. vs. *do* + D.; (*zamiłowanie czegoś* vs. *do czegoś*); dopełnienia: D. vs. *do* + D. (*żadnej roboty się nie bierze* vs. *do żadnej roboty*) czy D. vs. *o* + B. (*prosić jałmużny* vs. *o jałmużnę*); okoliczniki: np. przyczyny (*Polska zepsuciem upadła* vs. *przez zepsucie*) (zob. też Lesz-Duk 1985). Jak pokazują badania I.B., przyrost analityzmów w XIX wieku wynosił: w I dziesięcioleciu: 30 proc., w IV – 57 proc., w VII – 67 proc., w X – 85 proc.

4. Metodologia badań historycznojęzykowych

Prace I.B. wyznaczają przełom metodologiczny w badaniach historycznojęzykowych ze względu na: 1. odejście od czysto faktograficznego opisu zjawisk językowych na rzecz poszukiwania tendencji ogólnych i podporządkowanych im procesów językowych; 2. koncepcję opisu zmian językowych poprzez zestawianie form konkurujących; 3. rozszerzenie zakresu analizowanego materiału z polszczyzny literackiej (artystycznej) na język ogólny (potoczny, uzus); 4. bogactwo źródeł i szczegółowe analizy diachroniczne, wspomagane statystyką.

5. Strukturalna interpretacja faktów językowych

Metoda badawcza I.B. była inspirowana tezami strukturalizmu. Zaproponowała zastosowanie strukturalizmu, nie jak dotychczas w zakresie fonologii historycznej (por. Stieber), ale do opisu zmienności faktów językowych. Przy czym „strukturalizm w historii języka to nie tylko historia struktury języka, ale również strukturalna historia tej struktury” (1969: 6). Za Humboldtem i strukturalistami praskimi I.B. za główny proces w historii języka uznała doskonalenie się języka. Ewolucję języka wpisywała w schemat celowościowy (nie: przyczynowy) podporządkowany optymalizacji języka jako głównemu procesowi zmian językowych (Kleszczowa 2010). Obok relacji opartych na celowości w języku zachodzą również zmiany przyczynowe między zjawiskami językowymi (wynikające ze współzależności poszczególnych zmian językowych) oraz między czynnikami społecznymi a zjawiskami językowymi. W taki sposób mogą być opisywane zjawiska nie tylko fonologiczne, ale także morfologiczne, semantyczne i składniowe. Zaproponowany model historii języka stanowi według I.B. ogniwo pośrednie między rzeczywistością a czystą abstrakcją (1969).

I.B. stosowała funkcjonalną metodę porównywania czterech płaszczyzn synchronicznych w badanym stuleciu (por. wiek XVII i XIX), co pozwoliło na zaobserwowanie dynamiki zmian językowych, np. 1) 1801–1810, 2) 1831–1840, 3) 1861–1870, 4) 1891–1900 (2003). W duchu strukturalizmu opisywała relewantne zmiany językowe (nie: powierzchowne, bez konsekwencji dla systemu językowego) oraz opozycje form konkurujących (2003).

6. Procesy i tendencje rozwojowe polszczyzny

Metoda badawcza I.B. polegała na dokonaniu przesunięcia z opisu faktów językowych na wyjaśnianie mechanizmów zmian językowych. Za główną siłę napędową zmian językowych I.B. uznała celowość, a główną tendencję (prawo ogólne) – optymalizację. Tym tendencjom są podporządkowane wszystkie zjawiska szczegółowe. I.B. wskazała sześć tendencji podporządkowanych tendencji ogólnej obserwowanych w szczegółowych procesach: tendencja do 1. kompletowania systemu morfemów; 2. uwydatniania opozycji (por. relacje paradygmatyczne); 3. uwydatniania kontrastów (por. relacje syntagmatyczne); 4. upraszczania systemu; 5. upraszczania strony artykulacyjnej; 6. awansowania językowego. Np. repartycja końcówek *-all-u* w D. l. poj. rzecz. r.m. jest wynikiem działania tendencji do uwydatniania opozycji; zmiany *barzo* > *bardzo*, *piekny* > *piękny* są przejawem działania tendencji do uwydatniania kontrastów, a zmiana *moję* > *moją* jest efektem działania tendencji do upraszczania systemu (zob. 1969). Jak wykazała I.B., zmiany w składni XIX wieku dokonują się przede wszystkim pod wpływem tendencji do uwydatniania opozycji, w znacznie mniejszym stopniu – tendencji do upraszczania (I.B. 2002). Por. koncepcje Klemensiewicza (1963), Pisarkowej (1984). Wykrywanie ogólnych tendencji zmian językowych było później także celem prac Z. Krążyńskiej, por. 1. tendencję analityczną; 2. do autonomizacji języka; 3. kategoryzację; 4. strukturyzację; 5. ekonomizację treści (Krążyńska, Mika, Słoboda 2015).

Krystyna Kleszczowa (2010) wskazała trzy cechy stanowiące o istotności dorobku naukowego I.B.: 1. ekscerpca materiału językowego – bogata baza materiałowa, 2. ogólna zasada zmian językowych – ujęcie celowościowe, nie przyczynowe ewolucji języka, podporządkowane optymalizacji języka jako głównemu procesowi zmian językowych, oraz 3. syntetyzowanie zaobserwowanych zjawisk językowych. I.B. podążała także za nowymi koncepcjami opisu języka, próbując odnaleźć możliwość ich zastosowania do opisu ewolucji języka, por. np. kognitywizm (2010). W wyraźnym nawiązaniu do prac diachronicznych i metody badawczej I.B. powstały prace pod red. Danuty Ostaszewskiej (2002) na temat polszczyzny XVII w. czy Krystyny Kleszczowej (1996) o słowotwórstwie rzeczownika w dobie staropolskiej.

→ ZENON KLEMENSIEWICZ, ZDZISŁAWA KRĄŻYŃSKA, KRYSZYNA PISARKOWA

Najważniejsze publikacje

I.B. 1964. *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

I.B. 1969. „Strukturalna interpretacja historii języka”. *Język Polski* 49(2): 81–103.

- I.B. 1978. *O zaniku samogłosek pochylonych (póktosie dyskusji)*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- I.B. 1986–2000. *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, I. Ortografia, fonologia z fonetyką, morfologią; II. Fleksja; III. Składnia. Synteza*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- I.B. 1988. „Frekwencja form i badanie procesów historycznojęzykowych”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 41: 69–81.
- I.B. 1994. „Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 3: 11–17.
- I.B. (red.). 1996. *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*. Warszawa: Energeia.
- I.B. 1997. „O najważniejszym procesie składniowym doby nowopolskiej (na podstawie materiałów języka ogólnopolskiego XIX w.)”. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze* 9: 15–23.
- I.B. 2002. „Dwie szkoły językoznawstwa polonistycznego XX wieku – konflikty i współpraca”. *Analecta* 11(1–2): 9–20.
- I.B. 2003. *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- I.B. 2009. „Wkład osiągnięć polskiego językoznawstwa do światowego dziedzictwa XIII–XX wiek”. W *Wkład osiągnięć polskiej nauki i techniki do dziedzictwa światowego*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa. Kraków–Warszawa: Komitet Historii Nauki i Techniki PAN, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” Wydawnictwo WAM, 17–32.
- I.B. 2010. „Czy i jak historia języka może skorzystać z propozycji kognitywizmu?”. *LingVaria* 2(10): 37–44.

Literatura podmiotowa i inne publikacje

- Irena Bajerowa. *Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis*, 2008. Katowice: Wydawnictwo UŚ. [online] http://www.sbc.org.pl/Content/78410/irena_bajerowa.pdf (dostęp: 20.04.2024).
- Klemensiewicz, Z. 1963. „Główne tendencje rozwojowe składni polskiej”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I PAN* 3–4: 1–10.
- Kleszczowa, K. 2010. „Życie i twórczość naukowa Profesor Ireny Bajerowej (13 III 1921 – 30 VI 2010)”. *Linguistica Copernicana* 2: 25–31.
- Kleszczowa, K. (red.). 1996. *Słotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Krążyńska, Z., T. Mika, i A. Słoboda. 2015. *Składnia średniowiecznej polszczyzny. Część I: Konteksty – metody – tendencje*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Lesz-Duk, M. 1985. „Przejście konstrukcji syntetycznych w analityczne w polszczyźnie”. *Poradnik Językowy* 3: 157–171.
- Niewiara, A. 2014. „Humanista w służbie wspólnoty. Naukowe i społeczne dzieło życia Ireny Bajerowej (13 marca 1921 – 30 czerwca 2010)”. W *Znaki pamięci: spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. M. Grochowski, i Z. Zaron. Warszawa: KJ PAN, 9–17.
- Ostaszewska, D. (red.). 2002. *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*. Katowice: Śląsk.
- Pisarkowa, K. 1984. *Historia składni języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.